

13. Problemy żywności i głodu jako wyzwania globalne

Problem głodu na świecie to jeden z największych i najbardziej palących problemów globalnych. Rocznie na świecie głoduje ok. 821 milionów ludzi, z czego 1/8 doświadcza tzw. ostrego głodu. Oznacza to, że osoby te spożywają posiłki niewystarczające pod względem odżywczym dla ludzkiego organizmu, często rzadziej niż raz dziennie. Zatrważający jest fakt, iż liczba głodujących na świecie rośnie, pomimo podejmowanych od lat działań, mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku. W 2018 roku liczba osób doświadczających głodu i niedożywienia osiągnęła poziom z roku 2010. Według danych Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO – *Food and Agriculture Organization of the United Nations*), wyspecjalizowanej agencji ONZ, która jest największą organizacją zajmującą się problematyką głodu na świecie, w 2014 roku głodowało 784 mln ludzi na całym świecie⁷. Jak jest możliwe, że w XXI wieku prawie co dziewiąta osoba na świecie cierpi z powodu głodu? Problemem nie jest fizyczny brak pożywienia, lecz dostęp do niego. W krajach wysoce rozwiniętych żywności jest pod dostatkiem. Społeczeństwa tych krajów mają raczej problem z marnowaniem pożywienia, dokonywaniem nieprzemysłanych, zbyt dużych zakupów spożywczych, w efekcie czego niezjedzona żywność

---

⁷ Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The State of Food Security and Nutrition in the World. Building Climate Resilience for Food Security and Nutrition*, Rome 2018, <http://www.fao.org/3/i9553en/i9553en.pdf> [dostęp: 26.05.2019].

trafia do pojemników na śmieci. W krajach tzw. globalnego Południa, w których problemy globalne ogniskują się niczym w soczewce, utrudniony jest dostęp do żywności, przede wszystkim ze względu na jej cenę, nierówności społeczne, warunki klimatyczne, czy konflikty i wojny⁸.

„Głód rolników” i problemy dostępu do wody

Spoglądając na mapę głodu oraz analizując jej zmiany w ostatnich kilkudziesięciu latach można stwierdzić, że ogniska głodu pozostają właściwie niezmiennie. Obszarami, na których głód ciągle występuje, są przede wszystkim tereny Afryki, ze szczególnym uwzględnieniem Afryki Subsaharyjskiej, Azji oraz Ameryki Południowej. Co ciekawe, przeszło 70% osób doświadczających głodu żyje na obszarach rolniczych. Powodem takiego stanu rzeczy jest zacofane rolnictwo w krajach rozwijających się, wykorzystujące przestarzałe maszyny oraz nieposiadające odpowiedniego poziomu wiedzy na temat efektywnych, nowoczesnych metod uprawy ziemi. Ponadto zły stan infrastruktury, nieodpowiednie przechowywanie, przetwórstwo oraz dystrybucja żywności powodują, iż w krajach rozwijających się utrzymanie konkurencyjności produkcji żywności z masowo produkowaną, a co za tym idzie – tańszą żywnością, pochodzącą z wysoko rozwiniętych państw, jest niemożliwe. Dodatkowymi czynnikami, powodującymi „głód rolników”, są czynniki polityczne, w szczególności niewłaściwie realizowana polityka rolna krajów globalnego Południa oraz zagrożenia w zakresie bezpieczeństwa, a więc wojny i konflikty zbrojne, uniemożliwiające regularną uprawę roli. W przypadku realizowania polityk rolnych w krajach rozwijających się częstokroć mamy do czynienia z sytuacją, w której lokalne władze, kierując się chęcią zysku, podejmują decyzje zgodne z oczekiwaniem i lobbieniem międzynarodowych korporacji. Przykładem tego typu działań jest produkcja komponentów roślinnych do paliw (agropaliw) i związana z tym procesem uprawa odpowiednich gatunków roślin wykorzystywanych do ich produkcji. W większości przypadków surowcem

---

⁸ Ibidem.

agropaliw są rośliny, które stanowią źródło pożywienia. Masowa monokulturowa uprawa roślin⁹, tj. soi, kukurydzy, czy bardzo popularnego w Afryce i na Bliskim Wschodzie – sorgo, powoduje zjawisko tzw. zawłaszczania ziemi (*land grabbing*). Polega ono na rozpoczęciu masowych upraw roślin w krajach globalnego Południa. Wykorzystywane są one np. do produkcji agropaliw, a realizowane na zlecenie i potrzeby międzynarodowych koncernów spożywczych. W efekcie takich działań lokalni rolnicy i przedsiębiorcy rolno-spożywczy mają utrudniony dostęp do ziemi; ceny ziemi rosną, rosną również ceny żywności, ponie-

waż jest ona uprawiana na mniejszym areale, przez co trafia jej mniej na rynek i do odbiorców. Dodatkowo monokulturowa, przemysłowa uprawa roślin przeznaczonych do produkcji agropaliw w znaczący sposób może powodować zachwiania lokalnych ekosystemów i bioróżnorodności poprzez stosowanie ekspansywnych środków ochrony roślin, genetycznie modyfikowanych sadzonek, wycinek lasów, itp. W efekcie dochodzi do pogłębiania zmian klimatycznych, które również są przyczyną światowego zjawiska głodu, poprzez występujące coraz częściej długotrwałe susze czy powodzie, niszczące uprawy.

Poza powodami wynikającymi z braku *know how* jednym z głównych powodów głodu jest mocno ograniczony dostęp lub brak dostępu do wody pitnej. Na świecie ponad 600 milionów ludzi nie ma dostępu

Problem „ostrego głodu”

W 2018 roku ponad 113 milionów ludzi na całym świecie cierpiało i doświadczało tzw. ostrego głodu. To stan fizjologiczny związany z jedzeniem raz dziennie lub rzadziej posiłku, który nie zaspokaja potrzeb organizmu. Rocznie ok 3 milionów dzieci umiera z powodu głodu. Ponad 2/3 cierpiących „ostry głód” zamieszkuje tylko 8 państw, tj. Jemen, Etiopię, Sudan oraz Sudan Południowy, Demokratyczną Republikę Konga, Nigerię, Syrię oraz Afganistan. W większości klęski głodu w tych krajach spowodowane są działaniami wojennymi (Afganistan, Syria, Jemen, Sudan i Sudan Południowy), klęskami suszy i nieurodzaju oraz kryzysami społeczno-gospodarczymi, nękającymi niestabilne systemy polityczno-gospodarcze. Sytuację utrudnia korupcja oraz działania zorganizowanych grup przestępczych, które z udzielanej pomocy humanitarnej przez organizacje pozarządowe oraz państwa wysoko rozwinięte uczyniły intratne źródło dochodu.

⁹ Uprawa monokulturowa polega na długoletniej uprawie tego samego gatunku rośliny lub jej podobnych, co skutkuje szybkim wyjałowieniem ziemi uprawnej, a w efekcie obniżeniem plonów.

Super Size Me, reż. Morgan Spurlock, 2004

Film dokumentalny, w którym autor Morgan Spurlock, w ramach eksperymentu pod kontrolą lekarzy, postanowił przez 30 dni żywić się wyłącznie w restauracjach McDonald's. Celem doświadczenia było ukazanie skutków długotrwałego żywienia się produktami typu fast food. Autor filmu na swoim przykładzie pokazuje, jak niebezpieczne dla zdrowia jest „szybkie jedzenie”. Jego obserwacje wsparte są wynikami badań medycznych oraz opiniami ekspertów, pod opieką których był w trakcie przeprowadzania eksperymentu. Długotrwałe odżywianie się jedzeniem typu fast food, poza otyłością, może powodować powstawanie stanów zapalnych w ciele człowieka, chorób układu krążenia oraz cukrzycy. Rośnie również ryzyko udaru mózgu oraz zawału serca. Należy zwrócić uwagę, iż od czasu premiery filmu w 2004 roku, ze względu na rosnący odsetek otyłości społeczeństwa, w wielu krajach wprowadzono liczne programy edukacyjne, których celem jest zmiana nawyków żywieniowych, w szczególności dzieci i młodzieży.

do świeżej, czystej wody, a ponad 2 miliardy (!) ludzi nie ma dostępu do sanitariatów¹⁰. Szczególnie dobitnie widoczne jest to w krajach afrykańskich, krajach Azji Środkowej oraz Bliskiego Wschodu, np. w Jordanii, gdzie woda stanowi realny problem nie tylko dla osób wykluczonych społecznie, ale wszystkich mieszkańców tego kraju. Dla porównania za 1m³ wody (1000 litrów) w Polsce zapłacimy ok. 7 zł (2 dolary), w Jordanii zaś ok. 15–20 dolarów (50–70 zł), przy czym wskaźnik parytetu siły nabywczej¹¹ w 2018 roku dla Polski wynosił 31 430 dolarów, a dla Jordanii – 12 494 dolarów. Problem wody widoczny jest również w obozach dla uchodźców znajdujących się na terytorium Jordanii. W jednym z największych obozów na świecie – Zaatari, znajdującym się ok. 10 km od granicy jordańsko-syryjskiej, stały dostęp do wody, podobnie jak do energii elektrycznej, jest dużym wyzwaniem dla osób zamieszkujących obóz. Woda dostarczana do obozu pochodzi z trzech podziemnych studni i z beczkownic, następnie przelewana jest do dużych zbiorników znajdujących się przy prawie każdym obozowym domostwie. Według da-

szszych obozów na świecie – Zaatari, znajdującym się ok. 10 km od granicy jordańsko-syryjskiej, stały dostęp do wody, podobnie jak do energii elektrycznej, jest dużym wyzwaniem dla osób zamieszkujących obóz. Woda dostarczana do obozu pochodzi z trzech podziemnych studni i z beczkownic, następnie przelewana jest do dużych zbiorników znajdujących się przy prawie każdym obozowym domostwie. Według da-

¹⁰ UNESCO, The United Nations World Water Development Report 2015, Water for a Sustainable World, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231823> [dostęp: 28.05.2019].

¹¹ Wskaźnik parytetu siły nabywczej dotyczy różnic w cenach produktów i usług pomiędzy krajami. Wyliczany jest na podstawie koszyka tych samych towarów i usług, w różnych krajach, w tym samym czasie. Wskaźnik wyrażany jest w walutach krajów, w których jest liczony. Wskaźnik parytetu siły nabywczej jest bardziej miarodajny niż wskaźnik PKB.

nych UNHCR, agencji ONZ ds. uchodźców, która administruje obozem w Zaatari, obozowe studnie dostarczają dziennie ok. 3800 m³ wody dla przeszło 78 tys. uchodźców zamieszkujących obóz (dane z 2018 roku)¹². Dla porównania statystyczny Amerykanin zużywa dziennie ponad 300 litrów wody na osobę.

Zbiorniki na wodę w obozie dla uchodźców w Zaatari w Jordanii

Fot. Bartosz Maziarz

Według danych pochodzących z raportu UNESCO z 2015 roku, dotyczącego problemu dostępu do wody, światowe zapotrzebowanie na wodę do 2050 roku wzrośnie aż o 55%¹³. Spowodowane jest to przede wszystkim rosnącą liczbą ludności (szczególnie w krajach globalnego Południa), rozwojem przemysłu oraz rolnictwa, jak również niekorzystnymi zmianami klimatycznymi i zmniejszającymi się zasobami wody.

¹² UNHCR, Jordan, Zaatari Refugee Camp. PROTECTION Factsheet. Dane pozyskane podczas wizyty studyjnej pracowników Instytutu Politologii Uniwersytetu Opolskiego w obozie dla uchodźców w Zaatari w Jordanii (listopad 2018) w ramach projektu „Wprowadzenie edukacji globalnej do systemu kształcenia studentów dziennikarstwa i politologii”, realizowanego we współpracy z Fundacją HumanDoc. Projekt jest współfinansowany ze środków programu Polska Pomoc Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

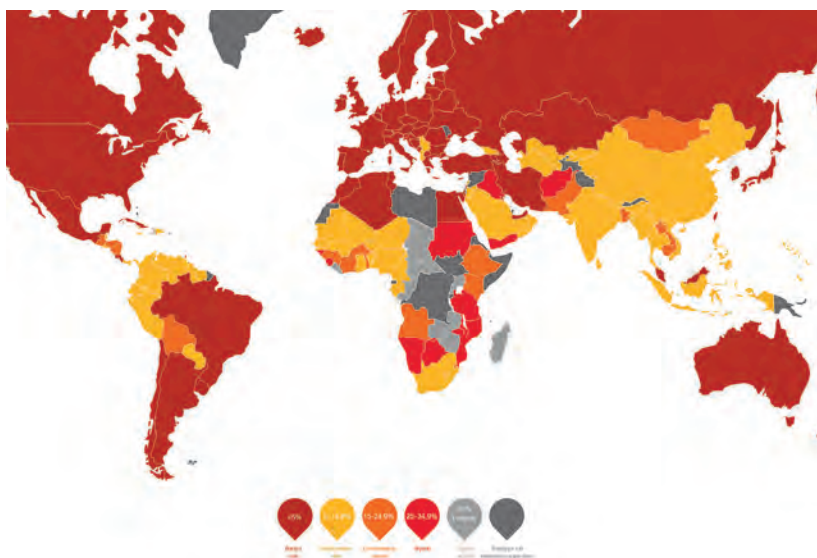
¹³ UNESCO, The United Nations World Water...

Woda stała się wartością, a dostęp do jej źródeł stał się istotnym czynnikiem w polityce międzynarodowej. Poza samym faktem zapotrzebowania na wodę równie istotny jest dostęp do źródeł wody o odpowiedniej jakości, wody nadającej się do spożycia. Wydawać się może, że problem dostępu do czystej wody pitnej dotyczy tylko krajów afrykańskich czy bliskowschodnich. Tymczasem również w krajach wysoko rozwiniętych, np. w USA, dostęp do wody może stanowić problem. W jednym z najbogatszych stanów USA – Kalifornii – postępujące zmiany klimatyczne doprowadziły do „wysychania” stanu (zob. rozdz. *Zmiany klimatyczne na świecie*). Poziom wód gruntowych w Kalifornii znacząco się obniżył w ostatnich latach, a wysychanie rzek i jezior widoczne jest już nawet z kosmosu. Inna sytuacja ma miejsce na wschodnim wybrzeżu USA, w mieście Flint w stanie Michigan, w którym doszło do skażenia wody pitnej związkami ołowiu, o czym lokalne władze przez pewien czas w ogóle nie informowały mieszkańców. Skutki zdrowotne, szczególnie dla dzieci, które piły skażoną wodę, będą widoczne dopiero w nadchodzących latach.

Żywność modyfikowana genetycznie – czy jest czego się bać?

Kolejny spór dotyczący żywności i głodu wywołuje żywność genetycznie modyfikowana (GMO – *genetically modified organism*). Jest to rodzaj żywności, w genomie której dokonano zmian za pomocą narzędzi inżynierii genetycznej (zob. rozdz. *Rewolucja biotechnologiczna i post-humanizm, czyli globalne wyzwania wobec granic ciała i życia*). W większości przypadków wprowadzane zmiany genetyczne w roślinach mają na celu stworzenie ziarna (np. kukurydzy, soi, ryżu etc.) uodpornionego na dany rodzaj choroby lub też wygenerowanie odporności na środki chwastobójcze (w szczególności herbicydy, będące najpowszechniejszymi środkami ochrony roślin). Wokół żywności genetycznie modyfikowanej w ostatnich dwóch dekadach narosło wiele kontrowersji. Według przeciwników żywności GMO ingerencja w genom rośliny może powodować niekorzystne skutki zdrowotne dla ludzi i zwierząt, a sama upra-

Mapa głodu na świecie

Źródło: World Food Programme 2018.

Mapa głodu – na mapie widoczne są kraje borykające się z problemem głodu i niedożywienia. Również kolorem czerwonym zaznaczone zostały państwa, których mieszkańcy dotknięci zostali zjawiskiem ostrego głodu. Ponadto mapa ukazuje podział świata na bogatą, sytą Północ oraz biedną, głodującą Południe.

wa roślin genetycznie modyfikowanych prowadzi, zdaniem przeciwników, do pogłębiania negatywnych zmian w środowisku, w tym obniżenia poziomu bioróżnorodności. Uprawy roślin GMO mogą prowadzić do zwiększenia wpływów międzynarodowych korporacji, które są producentami (twórcami) nowych gatunków roślin modyfikowanych genetycznie, ponieważ rolnicy, chcąc uprawiać rośliny odporne na choroby czy opryski, będą zmuszeni do zakupu nasion od międzynarodowych koncernów. Według zaś zwolenników uprawy roślin GMO korzystnie wpływają na wielkość plonów. Dzięki odpowiednio zmodyfikowanym nasionom roślin nie ma potrzeby stosowania oprysków przeciw chwastom, ponieważ odporność na chwasty czy szkodniki rośliny te mają już w swoich zmodyfikowanych genomach, co korzystnie wpływa na rach-

Kumulacja problemów globalnych

Fot. Sabina Baraniewicz-Kotasińska

Cechą charakterystyczną problemów globalnych jest fakt, iż zazwyczaj występują one w połączeniu ze sobą. Zdjęcie wykonane w ośrodku pomocy kobietom i dzieciom w miejscowości Zarqa w Jordanii ukazuje kobietę-uchodźcę, która w wyniku działań wojennych w Syrii została zmuszona do pozostawienia swojego domostwa i ucieczki. W Jordanii, przebywając w ośrodku udzielającym pomocy i schronienia, pracuje przy przesiewaniu ciecierzycy (będącej podstawą diety), pochodzącej ze skromnych upraw prowadzonych przez ośrodek i przeznaczonej na sprzedaż. Zyski ze sprzedaży ziół i ciecierzycy przeznaczone są na bieżące utrzymanie ośrodka. W Jordanii problemy globalne, takie jak: uchodźcy, głód, dostęp do wody, skupiają się niczym w soczewce.

nek ekonomiczny upraw – są one tańsze, ponieważ nie ma potrzeby zakupu i stosowania dodatkowych oprysków.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, iż człowiek od zarania dziejów poszukiwał coraz to nowszych metod i sposobów na polepszenie upraw, zwiększenie plonów oraz ich ochronę przed pasożytami czy niekorzystnymi warunkami. Działania te podejmowano metodą prób i błędów, krzyżując rośliny o pożądanym cechach w sposób „tradycyjny”, m.in. poprzez selekcję sadzonek, krzyżowanie roślin (pszenżyto), itd. W związku z tym każdy rodzaj roślin czy innego rodzaju pożywienia, przyjmowanego przez człowieka, jest efektem jego wpływu na genetyczną strukturę rośliny. Różnica pomiędzy żywnością genetycznie modyfikowaną a tą uprawianą w sposób „tradycyjny” jest taka, iż w przypadku tej pierwszej wykorzystywane są intencjonalnie nowoczesne (bio) technologie, które śmiało można porównać do tych wykorzystywanych w świecie komunikacji, Internetu, uzbrojenia czy rozwoju samochodów hybrydowych¹⁴.

Podsumowując, spór o rośliny GMO w większości przypadków dotyczy kwestii etycznych i światopoglądowych. Nie zważając jednak na ten wymiar sporu, należy poważnie rozpatrzyć upowszechnienie rozwoju roślin GMO w celu zwiększenia ich upraw w krajach globalnego Południa, co w znaczący sposób może zmniejszyć liczbę głodujących na świecie. Żywność GMO wymaga nadal pogłębionych badań, wolnych od ideologicznych założeń, które są stosowane przez zwolenników i przeciwników tego rodzaju modyfikacji. Rośliny przystosowane do uprawy w złych warunkach atmosferycznych, uprawiane bez wykorzystania specjalnych technologii, niedostępnych w krajach rozwijających się, dające plon nawet w czasach suszy, być może w przyszłości spowodują, iż zatrważające statystyki FAO, dotyczące liczby głodujących, będą mniejsze.

Problemy głodu, dostępu do żywności, zasobów wody, jej jakości oraz ingerencji człowieka w strukturę roślin i pożywienia (GMO), z pewnością będą towarzyszyły ludzkości przez następne lata. Jednakże im szybciej osiągniemy jako ludzkość konsensus co do stosowania żywności genetycznie modyfikowanej na szerszą skalę, a także zwiększania

---

¹⁴ M. Rotkiewicz, *W królestwie Monszatana. GMO, gluten i szczepionki*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2017.

świadomości ludzi w odniesieniu do racjonalnego wykorzystywania zasobów wody oraz dbania o środowisko naturalne, tym szybciej głód, jako problem globalny, będzie malał. Równie istotna jest konieczność zmian politycznych w krajach globalnego Południa. Możliwość lepszej, skuteczniejszej ochrony rolników w państwach rozwijających się oraz realny wpływ na ceny plonów rolnych (polityka protekcjonistyczna i selektywna) pozwolą na rozwój przemysłu przetwórczego, ekoturystyki i tradycyjnych gałęzi przemysłu. Tylko systemowe działania państw, korporacji międzynarodowych oraz organizacji pozarządowych mogą przynieść nadzieję, iż w nadchodzących dekadach zbliżymy się do osiągnięcia celu nr 1 z Milenijnych Celów Rozwoju ONZ, jakim jest zmniejszenie skrajnego ubóstwa i głodu.

Żywność genetycznie modyfikowana w Unii Europejskiej

W Unii Europejskiej żywność genetycznie zmodyfikowana nie może negatywnie oddziaływać na zdrowie ludzi, zwierząt oraz środowiska naturalnego; dodatkowo nie można wprowadzać konsumenta w błąd, a to oznacza, że żywność ta musi posiadać odpowiednie oznaczenia. Ponadto każda żywność genetycznie modyfikowana może być wprowadzona do obrotu na terenie UE wyłącznie po uzyskaniu zezwolenia Komisji Europejskiej. Co najistotniejsze, żywność GMO na terenie UE nie może różnić się od żywności niemodyfikowanej pod względem składników i wartości odżywczych. W 2019 roku do obrotu na terenie UE dopuszczono genetycznie zmodyfikowaną bawełnę, drożdże, rzepak, soję, kukurydzę oraz buraki cukrowe. W uprawach rolnych można stosować genetycznie zmodyfikowane ziarno kukurydzy, które odporne jest na działanie szkodników (ziarno MON810, którego producentem jest firma Monsanto). Jedynymi krajami UE, w których uprawiane są rośliny genetycznie zmodyfikowane (kukurydza), są Hiszpania i Portugalia. W 2017 roku w Hiszpanii zmodyfikowaną genetycznie kukurydzę uprawiano na powierzchni ponad 124 tys. ha. W Portugalii areał upraw genetycznie zmodyfikowanej kukurydzy wyniósł nieco ponad 7800 ha. Na całym świecie w 2017 roku zmodyfikowane genetycznie rośliny uprawiano na powierzchni ponad 189 mln ha, z czego ponad 100 mln ha przypada na kraje rozwijające się. Największym producentem roślin GMO są Stany Zjednoczone – ponad 75 mln ha, następnie Brazylia – 50,2 mln ha, Argentyna – 23,6 mln ha oraz Kanada – 13,1 mln ha. Najczęściej uprawiana jest genetycznie zmodyfikowana soja – 94,1 mln ha, kukurydza – 59,7 mln ha oraz bawełna – 24,1 mln ha^{*}. W Polsce, na mocy rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 2 stycznia 2013 roku, obowiązuje zakaz upraw z wykorzystaniem ziarna kukurydzy typu MON810. Wszystkie genetycznie modyfikowane rośliny ujęte są w Unijnym Rejestrze Genetycznie Zmodyfikowanej Żywności i Paszy, dostępnym na stronie Komisji Europejskiej.

^{*} International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications, BRIEF 53, Global Status of Commercialized Biotech/GM Crop in 2017: Biotech Crop Adoption Surges as Economic Benefits Accumulate in 22 Years, <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/53/download/isaaa-brief-53-2017.pdf> [dostęp: 21.08.2019].

Słowniczek

FAO – *Food and Agriculture Organization of the United States* – główna agencja ONZ zajmująca się żywnością, przeciwdziałaniem zjawisku głodu, biedy i wykluczenia. Celem FAO jest również wspieranie państw rozwijających się oraz ulepszenie metod uprawy i produkcji żywności.

Ostry głód – rodzaj subiektywnego, fizjologicznego doświadczenia uczucia głodu, w sytuacji gdy osoby głodujące spożywają posiłek, który nie zaspokaja potrzeb organizmu, na dodatek jedzony raz dziennie lub rzadziej.

Żywność GMO – żywność genetycznie modyfikowana za pomocą narzędzi inżynierii genetycznej.

Zaatari – jeden z największych obozów dla uchodźców, znajdujący się na terenie Jordanii, w którym występuje problem dostępu do wody.

Flint – miasto w stanie Michigan w USA, którego mieszkańcy spożywali wodę skażoną związkami ołowiu.

Kalendarium

1983–1985 – klęska głodu w Etiopii, w efekcie której z głodu zmarło ok. miliona osób.

Maj 1994 – w USA zostaje wprowadzona do sprzedaży, po raz pierwszy w historii, żywność genetycznie modyfikowana (pomidory odmiany Flavr Savr).

Lipiec 2011 – klęska głodu w Rogu Afryki, wskutek czego zmarło ponad ćwierć miliona osób, z czego połowa to dzieci do 5 roku życia.

Grudzień 2018 – pierwszy na świecie stek wyhodowany w laboratorium przez izraelski startup.

Problemy do dyskusji

1. Dlaczego głód jest głównym problemem globalnym?
2. Czy żywność GMO może zmniejszyć głód na świecie?
3. Jak oceniasz rolę krajów wysoko rozwiniętych oraz międzynarodowych korporacji w walce ze zjawiskiem głodu?

Dodatkowa literatura

- Bello W., *Wojny żywnościowe*, tłum. P. M. Bartolik, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2011.
- Capparós M., *Głód*, tłum. M. Szafrńska-Brandt, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.
- Love J. F., *Imperium Big Maca. Dzieje korporacji McDonald's*, tłum. K. Jopek, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2018.
- Elsberg M., *Helisa. Oni nas zastąpią*, tłum. E. Ptaszyńska-Sadowska, Grupa wydawnicza Foksal – Wydawnictwo WAB, Warszawa 2016.
- Solżenicyn A., *Jeden dzień Ivana Denisowicza*, tłum. I. Lewandowska, W. Dąbrowski, Polityka Spółdzielnia Pracy, Warszawa 2010.
- Ziegler J., *Geopolityka głodu. Masowa zagłada*, tłum. E. Cyliwik, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2013.

Reportaż Fundacji HumanDoc **Kirgistan – dostęp do wody pitnej**

Reportaż z Kirgistanu pokazuje, jak wygląda życie, gdy 40% ludności kraju pozbawiona jest dostępu do czystej wody, i co może oznaczać zabieranie sobie wody w regionach przygranicznych.

